

ЗЕРНОВА ГАЛУЗЬ КАЗАХСТАНУ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Викладено матеріали оцінки розвитку зернового господарства Казахстану. Показано зміни площ зернових культур, врожайності та валових зборів. Проведено оцінку обсягів виробництва зерна на душу населення та на одного працездатного селянина.

Постановка проблеми

Остання продовольча криза ще раз засвідчила надзвичайну важливість сталого розвитку сільського господарства для забезпечення потреб населення будь-якої країни світу в продуктах харчування. При цьому головним є розвиток зернового

господарства як джерела постачання сировини для виробництва продуктів харчування. Зокрема, розвиток зернового господарства в окремих країнах, що мають значну вагу на світовій арені як постачальники продовольчих ресурсів.

Аналіз останніх досліджень

Цій проблемі присвячені дослідження П.Т. Саблука [1, 2], Б.К. Супіханова [3], В.І. Бойка [4], колективу авторів з Інституту економіки та прогнозування НАН України [5] та інших. Але безсумнівний інтерес для вітчизняних дослідників мають матеріали щодо розвитку сільського господарства в інших країнах СНД, зокрема в Казахстані. Метою статті є оцінка розвитку зернової галузі Казахстану за часів його незалежності з використанням статистичної бази ФАО [6] та даних Державного комітету статистики Республіки Казахстан [7].

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є зернова галузь Казахстану, обробка даних якої здійснена із застосуванням розрахунків середніх і загальних показників та їх змін у відносних величинах.

У процесі дослідження використано методи: абстрактно-логічний, статистико-економічний та порівняння.

Результати дослідження

Казахстан – друга після Росії за територією країна колишнього СРСР із сухим континентальним кліматом, де розташовано майже 208 млн га сільгоспугідь, питома вага яких до загальної території країни у 2007 р. становила 76,3 %, світовий показник становлять 37,95 %. При цьому питома вага сільгоспугідь внаслідок перманентної урбанізації зменшилася на 6,1 % порівняно з 1992 р. Слід зазначити, що Казахстан має найбільші у світі площі луків і пасовищ, які становлять 185 млн га, або 5,5 % світових площ таких угідь. За результатами дослідження встановлено дуже високий рівень забезпеченості населення землею. Так, якщо у 1992 р. на душу населення припадало 13480 га сільгоспугідь, то, навіть при скороченні площ, їх кількість зросла за рахунок зменшення чисельності населення до 13492 га у 2007 р. За досліджуваний період унаслідок виведення з користування понад 12 млн га значно скоротилася площа ріллі – з 2133 до 1473 га, відповідно, у т.ч. на 1 працездатного селянина – з 21168 до 18760 га.

Питома вага ріллі до площі сільгоспугідь становить лише 10,9 %, світовий показник – 28,6 %. За 1992–2007 рр. площа ріллі в країні скоротилася на 12,3 млн га або на 35,2 %. Таке скорочення відбулося за рахунок зменшення площ зернових з 22,1 млн га в 1992 р. до 15,1 млн га у 2007 р., або на 7 млн га (31,7 %). Проте відбулося збільшення, як в інших зернових державах, майже на 60 % площ олійних культур, питома вага яких у загальній площі ріллі за досліджуваний період зросла з 1,5 до 5,7 %. Зміну площ окремих культур наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Зміни площ зернових та олійних культур, тис. га

Культура	1992 р.		2000 р.		2007 р.		2007 р. до 1992 р., %
	площа, тис. га	%	площа, тис. га	%	площа, тис. га	%	
Пшениця	13722,9	61,0	10050,1	80,3	12683,0	80,9	92,4
Ячмінь	5627,4	25,0	1625,2	13,0	1837,8	11,7	32,6
Кукурудза	117,8	0,5	74,6	0,6	92,3	0,6	78,3
Просо	855,2	3,8	130,4	1,0	36,6	0,2	4,3
Овес	448,8	2,0	189,3	1,5	169,8	1,1	37,8
Жито	611,9	2,7	27,0	0,2	52,3	0,3	8,5
Гречка	565,5	2,5	47,7	0,3	138,1	0,9	24,4
Рис	117,0	0,5	72,1	0,6	87,4	0,5	74,7
Зернові разом	22152,4	98,5	12240,2	97,8	15127,6	96,5	68,3
Соняшник	261,3	1,1	261,7	2,1	349,7	2,2	133,8
Ріпак	66,5	0,3	7,5	0,06	160,7	1,0	241,6
Соя	9,9	0,04	3,5	0,03	49,4	0,3	498,9
Олійні разом	337,7	1,5	272,7	2,2	554,8	3,5	160,0
Зернові та олійні разом	22490,1	100,0	12513,9	100,0	15682,4	100,0	70,5

При загальному скороченні площ зернових культур (з 1992 р. більше, ніж у 2 рази), які у 1999 р. становили лише 10928 тис. га, водночас спостерігається вибіркоче зменшення площ окремих культур, насамперед зернофуражних. Така тенденція зумовлена зменшенням потреб у фуражному зерні, що зумовлено зменшенням поголів'я тварин. Тому якщо у 1992 р. питома вага пшениці в загальній площі зернових та олійних культур становила 61 %, то у 2000 р. – майже 80,3 %. Слід зазначити, що після 1999 р. почалося відновлення обсягів площ посіву зернових культур при випереджувальному зростанні площ олійних культур. Так, наприклад, площі соняшнику в 2007 р. порівняно з 1992 р. збільшилися на 33,8 %, ріпаку – на 141,6 %, а сої – майже у 5 разів.

Оскільки територія Казахстану знаходиться в зоні ризикованого землеробства, урожайність зернових та олійних культур кожного року істотно змінюється. Наприклад, урожайність пшениці коливається від 5,75 ц/га (1995 р.) до 13,32 ц/га (1992 р.), ячменю – від 5,6 ц/га (1995 р.) до 15,12 ц/га (1992 р.), проса – від 3,34 ц/га (1995 р.) до 8,47 ц/га (2007 р.) (табл. 2). При цьому по жодній культурі за період 1992–2007 рр. середній рівень врожайності не сягнув середньосвітових показників, лише урожайність сої наближається до світового рівня.

Таблиця 2. Динаміка врожайності зернових та олійних культур, ц/га

Культура	1992 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2007 р. до 1992 р., %
Пшениця	13,32	5,75	9,03	9,48	12,98	97,4
Ячмінь	15,12	5,61	10,24	10,53	13,28	87,8
Кукурудза	31,41	19,37	33,35	41,55	45,64	145,3
Просо	5,23	3,34	4,78	5,55	8,47	162,0
Овес	16,20	6,14	9,60	11,77	13,52	83,5
Жито	8,71	5,71	17,89	7,79	13,10	150,3
Гречка	3,89	2,70	6,02	5,66	5,89	151,5
Рис	39,91	21,93	29,72	33,52	33,68	84,4
Зернові разом	13,38	5,81	9,43	9,96	13,26	99,1
Соняшник	12,08	12,56	12,53	13,27	12,49	103,4
Ріпак	13,25	14,35	15,30	18,05	16,42	123,9
Соя	20,38	20,31	21,69	23,18	22,99	120,0

Скорочення площ та коливання урожайності зумовили значну варіабельність обсягів валових зборів як окремих культур, так і збіжжя в цілому. Так, валові збори пшениці коливалися від 4746,3 тис. тонн (1998 р.) до 18285 тис. тонн (1992 р.), вівса – від 73,4 (1998 р.) до 822 тис. тонн (1994 р.). У цілому, валовий збір збіжжя коливався від 6380,2 (1998 р.) до 29649 тис. тонн (1992 р.) (табл. 3). Валовий збір олійних культур був стабільнішим, відбулося нарощування обсягів виробництва всіх досліджуваних культур.

Таблиця 3. Валовий збір зернових та олійних культур

Культура	1992 р.		2007 р.		2007 р. до 1992 р., %
	валовий збір, тис. тонн	питома вага, %	валовий збір, тис. тонн	питома вага, %	
Пшениця	18285,0	61,6	16466,9	79,7	90,1
Ячмінь	8511,0	28,7	2441,2	11,9	28,7
Кукурудза	370,0	1,2	421,2	2,0	113,8
Просо	447,0	1,5	31,0	0,15	6,9
Овес	727,0	2,4	229,7	1,1	31,6
Жито	533,0	1,8	68,5	0,3	12,8
Гречка	220,0	0,7	81,4	0,4	37,0
Рис	467,0	1,6	294,4	1,4	63,0
Зернові разом	29649,0	99,9	20061,0	98,0	67,7
Соняшник	98,5	0,03	205,8	1,0	208,9
Ріпак	54,1	0,02	118,3	0,5	218,5
Соя	11,8	0,005	83,3	0,4	705,7
Олійні разом	164,4	0,1	407,4	2,0	247,8
Всього	29660,8	100,0	20468,4	100,0	69,0

Одним із сучасних показників сталого розвитку сільського господарства країни та її продовольчої безпеки є оцінка виробництва зерна на душу населення та на 1 працездатного селянина. Дані аналізу, проведеного у порівнянні з трьома країнами – Росією, Україною та США, наведені в табл. 4.

Отже, коливання рівня урожайності, відповідно, зумовлює і нестабільність виробництва зерна як на душу населення, так і на 1 працездатного селянина. Розмах коливань становить, відповідно, від 418,3 (1998 р.) до 1804,7 кг (1992 р.) і від 4677,6 до 17904 кг, відповідно. Мінливість цих показників спостерігається і по інших трьох країнах. У Росії розрив між максимальним і мінімальним показниками становив 378,7 кг на душу населення, в Україні – 454,4 кг, у США – 369,6 кг, у Казахстані – 1386,4 кг.

Що стосується виробництва зерна на 1 працездатного селянина, то при близьких показниках трьох нових незалежних держав вони різко відрізняються від показників США, де за 16 років вони не опускалися нижче 70 тис. тонн, а за останні роки знаходилися на рівні 120–150 тис. тонн.

Таблиця 4. Виробництво зерна на душу населення та 1 працездатного селянина, кг

Рік	Казахстан		Росія		Україна		США	
	на душу населення	на працездатного селянина	на душу населення	на працездатного селянина	на душу населення	на працездатного селянина	на душу населення	на працездатного селянина
1992	1804,7	17904,0	695,1	10162,9	690,0	7267,0	1349,0	99485,0
1993	1321,8	13366,2	644,3	9648,6	830,7	9023,2	979,4	74356,0
1994	1016,1	10483,4	526,9	8082,4	642,9	7204,3	1331,1	103997,0
1995	595,3	6263,3	415,1	6523,5	634,3	7334,5	1027,2	82619,0
1996	713,8	7667,6	453,9	7307,0	462,7	5519,7	1229,2	101771,0
1997	798,7	8752,8	583,9	9630,6	684,3	8425,4	1219,1	103869,0
1998	418,3	4677,6	316,4	5347,7	516,6	6565,5	1252,7	109854,0
1999	945,4	10794,2	364,0	6303,6	485,7	6371,3	1190,3	107446,0
2000	771,7	8994,1	436,3	7743,6	487,3	6598,3	1203,4	111810,0
2001	1064,1	12611,9	568,0	10299,9	802,8	11168,8	1129,4	108072,0
2002	1066,7	12856,4	580,6	10758,0	791,1	11308,0	1021,6	100685,0
2003	981,8	12028,6	450,8	8534,4	412,7	6059,3	1185,4	120312,0
2004	816,2	10165,6	526,8	10192,7	867,1	13081,3	1310,8	137056,0
2005	902,1	11424,1	531,9	10512,6	794,1	12304,5	1222,4	131614,0
2006	1074,0	13820,8	536,7	10836,9	719,8	11456,8	1118,1	123987,0
2007	1302,0	16579,3	567,1	12215,6	625,2	10928,2	1345,0	152186,8
2007 до 1992, %	72,14	92,60	81,59	120,20	90,61	150,38	99,70	152,97

Висновки та перспективи подальших досліджень

1. Зміни аграрної політики Казахстану в умовах кризи сільського господарства щодо окремих зернових культур зумовили перерозподіл площ та обсягів виробництва на користь пшениці, при значних коливаннях валового збору збіжжя і випереджувальному зростанні валових зборів олійних культур.

2. За останні роки спостерігається поступове подолання кризових явищ в зерновому господарстві Казахстану.

3. Порівняльна оцінка інтенсивності виробництва зерна на 1 працездатного селянина Казахстану, Росії та України показала, що у досліджуваних країнах існує суттєве відставання від показників США, майже у 10–11 разів.

Виходячи з вимог світового ринку, для Казахстану перспективним є подальше нарощування виробництва зернових при поверненні у застосування частини тих площ ріллі, що були виведені за межі використання.

Література

1. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К. : ННЦ „ІАЕ”, 2008. – 630 с.

2. *Саблук П.Т.* Макроэкономические приоритеты стабильного развития сельского хозяйства и сельских территорий Украины / *П.Т. Саблук* // Роль инноваций в развитии агропромышленного комплекса. Никоновские чтения, 2008. – М. : ВИАПИ им. *А.А. Никонова*. – Энциклопедия российских деревень. – С. 643–648.

3. *Супіханов Б.К.* Розвиток ринків аграрної продукції / *Б.К. Супіханов* – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : ННЦ „Інститут аграрної економіки”, 2009. – 530 с.

4. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва: Монографія / *В.І. Бойко* [та ін.]. – К. : ННЦ „ІАЕ”, 2008. – 398 с.

5. Виклики і шляхи продовольчого розвитку / *Б.Й. Пасхавер* [та ін.]. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009. – 432 с.

6. Статистична база ФАО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fao.org.production.

7. Держкомстат Республіки Казахстан.
